

УДК 101.1:316.314.743

Тетяна Цимбал
(м. Кривий Ріг)

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається проблема внутрішньої міграції в умовах гібридної війни в сучасній Україні. Доводиться, що фемінізація міграції загалом у світі та в нашій країні, зокрема, є серйозною соціально-культурною проблемою, що має об'єктивні та суб'єктивні причини. Подається авторське розуміння сутності та способів вирішення комплексу проблем, породжених внутрішньою міграцією.

Ключові слова: внутрішня міграція, гендер, фемінізація, буттєве вкорінення людини.

Одними з найактуальніших проблем сьогодення є ті, що породжені свободою пересування людини, а саме: міграція, еміграція, імміграція та інші, дотичні до названих. Для України в умовах гібридної війни, розв'язаної Російською Федерацією, найгостріше постає проблема еміграції та внутрішньої міграції, при осмисленні яких дуже важко відмежувати теоретичну актуальність від політичної злободенності. Тим більше, що сьогодні, за даними Всеукраїнського товариства «Просвіта», 45% етнічних українців живе поза межами Батьківщини. Таким чином, українці практично поділені навпіл: дещо більша частина живе на Батьківщині, а інші – по всьому світу. В останні роки ця проблема ускладнюється наявністю великої кількості внутрішніх мігрантів, вимушених переселенців із зони військових дій.

Не дивлячись на гостроту та актуальність проблеми міграції, в багатьох аспектах вона залишається не розробленою. Особливо це стосується філософського осмислення зазначеної проблеми. Підкреслимо, що власне філософський аспект дослідження міграції відрізняється від усіх інших, розташовуючи предмет дослідження у такому інтелектуальному середовищі, яке здатне забезпечити осягнення цього феномена на рівні розуміння. Філософія концентрує увагу на міграції в її первинному, універсальному, онтологіч-

ному смислі, відкидаючи вторинне, похідне. У статті пропонується досвід авторського осмислення гендерного аспекту внутрішньої міграції населення України в умовах війни. Наукова новизна запропонованого підходу полягає в тому, що феномен внутрішньої міграції розглядається нами в контексті концепції буттєвого вкорінення людини [1]. Ми вважаємо, що головним фактором міграції взагалі є втрата людиною буттєвого коріння, або знекорінення, яке відбувається внаслідок деяких суб'єктивних (екзистенційних) та об'єктивних (соціально-політичних, економічних) причин. Саме стан знекоріненості веде особу до прийняття рішення про виїзд з території малої Батьківщини або з країни, породжує думки та мрії про краще життя на чужині, прагнення вкорінитися у новому середовищі, на новому ґрунті.

Найболючішою формою буттєвого знекорінення сучасної людини є війна, коли «позбавлення коріння стає майже смертельною хворобою для поневолених народів» [2, с. 36]. Однак, і самі завоювники, знекорінюючи інших, «підрізають власні корені». Крім того, до позбавлення коріння може призвести економічне панування одних людей над іншими. При цьому, головною «отрутою» знекорінення є гроші та наймана праця як соціальне явище повністю залежне від грошей. Робітник, хоч і не втрачає географічних, національних коренів, але екзистенційно, морально позбавлений коріння, бо сутність його буття складають не його життєва мета, не духовні, особистісні сили, а здатність бути «робочим матеріалом», «людським фактором» у розряді знекорінених «економічних аутсайдерів». До знекорінення людського буття залучені сучасні освіта і культура, орієнтовані переважно на прагматизм, вкрай роздроблені спеціалізацією, цілком позбавлені «відкритості» до світу, до «Іншого» [2, с. 38]. У свою чергу, суспільно-політичне знекорінення – найстрашніша форма знекорінення буття людини, що «полягає у своєрідному завоюванні, яке здійснюють державні власті над народами, відповідальність за які вони несуть...» [2, с. 103]. Така форма знекорінення є «найнебезпечнішою хворобою людських спільнот», тому що занурює людину «у стан інерції душі, ... або ... у діяльність, що завжди спрямована на позбавлення коренів тих, хто ще їх не втратив чи з ким це відбулося лише частково» [2, с. 39-40].

Сьогодні всі чотири форми знекорінення є, на нашу думку, об'єктивними факторами міграції українців. І війна, і характер

праці (а для українства скоріше неможливість працевлаштуватися взагалі або за фахом), і культурно-освітні проблеми, і ставлення держави до народу створюють передумови внутрішньої міграції та еміграції. У даній статті зосередимося на внутрішніх переміщеннях, які сьогодні є однією з найгостріших проблем. У вітчизняній науковій літературі людей, які змушені були переселитися в інші регіони України, називають вимушеними переселенцями та внутрішніми мігрантами, а в офіційних документах – внутрішньо переміщеними особами, що найточніше відповідає англomовному терміну «internally displaced persons».

Зауважимо, що перший досвід масового внутрішнього переміщення населення був пов'язаний з аварією на Чорнобильській АЕС у 1986 році, коли понад 116 тис. осіб було переселено з радіоактивно забруднених територій. У сучасній Україні переміщення великих потоків людей з місць їх постійного проживання відбувається, як зазначалося вище, внаслідок російської агресії, окупації Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей.

З початку війни на Сході України, з тимчасово окупованої території та районів проведення бойових дій в інших регіонах України розміщено близько 1 млн. 800 тис. осіб, з яких 175 тис. 627 дітей та 503 тис. осіб з інвалідністю та похилого віку, у тому числі, з Донецької і Луганської областей 1 млн. 35 тис. 400 осіб. Ця кількість не є точною і може бути суттєво більшою, адже не всі мігранти реєструються у місцях поселення. Тим не менше офіційна чисельність переселенців в Україні більша, ніж чисельність населення багатьох країн світу, у тому числі, європейських (наприклад, населення Чорногорії – 647 тис, Естонії – 1 265 тис.). Сьогодні Україна за кількістю внутрішньо переміщених осіб посідає перше місце в Європі та входить до списку країн-лідерів світу.

За даними Міністерства соціальної політики, найбільше внутрішньо переміщених осіб зареєстровано у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Київській областях. Найменше – розселено у Тернопільській, Чернівецькій, Рівненській, Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях. Це свідчить про нерівномірний регіональний розподіл внутрішніх мігрантів по Україні, що призводить до надмірного соціального та адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру регіонів вселення.

Вибір значною частиною переселенців регіонів, близьких до місць попереднього проживання, свідчить, у першу чергу, про намір повернутися до малої Батьківщини і не відображає національно-державні чи патріотичні настрої. Провідним є мотив виживання, інтеграції у нову спільноту, наявності зв'язків, які можуть допомогти увійти у нове середовище, вкорінитися в ньому. Обрання місця переселення зумовлене й наявністю родичів, друзів, колег, робочого місця чи перспективи його отримання, попереднім знайомством з місцем переселення. Крім того, враховується близькість до малої Батьківщини, що дозволяє спілкуватися з рідними, які залишилися на окупованій території, та за можливості швидко повернутися додому.

Виходячи з кількісного фактора внутрішніх переселенців можемо поділити на дві основні групи: індивідуальні чи сімейні переселенці та колективні (підприємства, навчальні заклади тощо). Причому переважають індивідуальні переселення, тому адаптація на новому місці залежить від власних контактів мігранта.

Чітко виділяються і дві групи переселенців, виходячи з домінуючої причини переміщення, яка є очевидною для жителів Сходу України (пряма загроза життю), і неоднозначною для жителів Кримського півострова (важка моральна атмосфера, відсутність перспектив, прояви агресії, доноси, демонстрація негативного ставлення, погрози у сфері бізнесу тощо).

Серед внутрішньо переміщених осіб в Україні абсолютну більшість складають жінки. Гендерний дисбаланс міграційних потоків, з одного боку, вписується у загальносвітові імміграційні тенденції, адже за останні десятиліття у світі в цілому спостерігається різка фемінізація міграційних потоків: жінки стають ініціаторами й основними виконавицями емігрантських намірів. Така ситуація, на нашу думку, є певним наслідком зростання соціальної активності жінок. Однак, якщо участь жінок у різноманітних громадських організаціях на Батьківщині є компенсаторною соціалізацією, то еміграція постає, за О. Маховською, способом гіперсоціалізації та гіперемансіпації жінок [3, с. 56-57], яким вже недостатньо виключно сімейних ролей, а необхідні професійні досягнення, певний рівень матеріальних статків, відповідне соціальне становище. Стосовно ж біженців в цілому та внутрішньо переміщених осіб, зокрема, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців співвідношення частки чоловіків та жінок

серед внутрішньо переміщених осіб у світі приблизно рівне. На противагу цьому, як свідчать факти останніх трьох років, в Україні спостерігається суттєве переважання жінок. Згідно з даними Єдиної інформаційної бази даних щодо внутрішньо переміщених осіб частка жінок становить приблизно 65%. За даними Міжнародної організації міграцій, переселяються, як правило, жінки 30-55 років з вищою або незакінченою вищою освітою, серед яких велика кількість одиноких матерів [4].

Таке співвідношення у гендерній структурі внутрішніх мігрантів формується за рахунок переселенців із Сходу України, натомість серед вихідців з Автономної республіки Крим зберігається баланс між кількістю чоловіків та жінок.

Для жінок стає проблематичним працевлаштування на новому місці проживання: якщо серед зареєстрованих безробітних всіх категорій жінок нараховується 65%, то серед безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб – 72%, що свідчить про несприятливу ситуацію, яка склалася з використанням трудових ресурсів переселенок на місцевих ринках праці.

Внутрішньо переміщені особи зіштовхуються і з цілою низкою соціокультурних проблем, пов'язаних із різним світоглядом, світобаченням, моделями поведінки, мовою, політичними настановами тощо. Крім того, протиріччя загострюються через інформаційні провокації, спрямовані на протиставлення «свої – чужі», поглиблення ворожнечі між громадянами України з різних регіонів. Процес адаптації на новому місці проживання ускладнюється і через загострене сприйняття навколишньої дійсності самими переселенцями, особливо жінками, які схильні перебільшувати значення реакцій на себе та свої дії. Такі проблеми потребують якнайшвидшого розв'язання, оскільки роз'єднане суспільство не може успішно протистояти зовнішній агресії. При цьому маємо надзвичайно складне завдання – формування єдності на основі розмаїття, консолідації суспільства, розуміння та прийняття «іншого», толерантності та дотримання прав людини. Необхідно підкреслити, що ситуація, яка склалася навколо внутрішньо переміщених осіб, продемонструвала спроможність українців до консолідації, адже за три роки війни не було жодного серйозного конфлікту між мігрантами та місцевими жителями.

Повертаючись безпосередньо до теми статті, наголосимо, що велику кількість жінок серед внутрішньо переміщених осіб в

Україні можна пояснити різними причинами: від материнського інстинкту, який змушує жінок покинути небезпечне місце разом з дітьми, адже війна – це пряма загроза життю і здоров'ю, до перебування чоловіків вдома для догляду за майном, а також небажання чоловіка реєструватися як переміщена особа, з метою уникнення можливої мобілізації до українських збройних сил. Крім того, жінка, що має родину, більше схильна до локальної вкоріненості, а також до різних форм псевдоукорінення, коли особистісні, екзистенційні потреби відходять на другий план, порівняно з потребами дітей, загальними сімейними потребами, відчуттям «виконаного обов'язку».

Зауважимо, що базові життєві потреби жінок та чоловіків практично однакові, проте є різниця в традиціях виховання дівчат та хлопців, а звідси – й різниця у світосприйнятті, визначенні буттєвих стратегій, емоційності, відповідальності тощо. Жінки більш емоційні та схильні до суб'єктивізації подій, чоловіки ж розглядають предмети та події у їх взаємозв'язках, розмежовуючи факти та власне сприйняття останніх. Однак жінки легше адаптуються до нових умов життя, знаходять власне місце в новому оточенні. Більш високі адаптивні можливості жінок пов'язані із зосередженістю на повсякденних побутових проблемах. Повсякденність же у будь-якому місці проживання має набагато більше подібного, ніж відмінного. Занурюючись у повсякденність, жінка як в умовах еміграції, так і в умовах внутрішнього переміщення, переживає менший стрес, ніж чоловік, легше укорінюється на новому ґрунті та вживається в новий соціокультурний контекст. З іншого боку, як зазначалося вище, жінки більш схильні до псевдоукорінення: вони вважають свою життєву місію здійсненою, своє життя насиченим, коли корисні для інших (дітей, чоловіка, батьків). Саме тому, обираючи міграцію у якості життєвої стратегії, яка допоможе родині у складні часи, жінка легше переносить тягар чужини. За традицією в українській сім'ї відповідальність за дітей та їх добробут, за літніх членів сім'ї переважно лежить на плечах жінок. Причому відповідальність у сім'ї, на нашу думку, і визначається даним критерієм – опікою над слабшими, а не відповідальністю подружжя один перед одним. Крім того, жінки легше переживають процесуальність ситуації, невизначеність майбутнього території «малої» Батьківщини. Це формує проміжний, знекорінений стан людини, яка, з одного боку, не живе вдома, а з іншого – не на-

магається глибоко інтегруватися в спільноту на новому місці через невизначеність. За таких умов людині важко дається прийняття рішень стосовно працевлаштування, організації побуту тощо. Ситуація ускладнюється і відсутністю єдиної точки зору переселенців щодо можливих варіантів вирішення проблем та перспективи завершення військових дій.

У вирішенні проблем внутрішньо переміщених осіб важливу роль відіграє допомога із житлом та пошуком місця роботи, залучення до життя місцевої спільноти, утворення різноманітних спілок та громадських організацій, психологічна допомога.

Таким чином, якщо стимулами зовнішньої жіночої міграції виступають такі об'єктивні соціальні фактори, як безробіття, зниження рівня безпеки в країні, зростання цін на товари, послуги, освіту, то внутрішні переселення сьогодні викликані, в першу чергу, безпосередньою загрозою життю, а також ідеологічними факторами: небажанням громадян України жити під протекторатом окупанта, небажанням зраджувати тим самим Батьківщину. Незважаючи на первинність об'єктивних причин, кожна людина приймає рішення про від'їзд самостійно, виходячи з системи особистісних аксіологічних настанов. Однак у випадку, коли в країні відбуваються військові дії, об'єктивні причини першорядні, а про роль суб'єктивних факторів можна говорити виключно в контексті ціннісного аспекту.

Підсумовуючи, підкреслимо: якщо зупинити фемінізацію української еміграції можливо, в першу чергу, шляхом позбавлення соціокультурної маргінальності жінки в країні засобами системної зміни освіти та соціокультурної політики загалом, то зупинити внутрішню міграцію можливо лише шляхом перемоги у війні та повернення тимчасово окупованих територій.

Дії держави, спрямовані на деокупацію Криму та частини українського Сходу, повинні бути невідкладними та послідовними, інакше масштабне зменшення населення за рахунок еміграції може призвести до катастрофічних наслідків, а внутрішні переселення – до економічного і соціального дисбалансу. Загалом проблема внутрішнього переселення є глибокою і багатогранною, таким чином вимагає виваженого та науково обґрунтованого підходу до розуміння сутності процесів та розробки найбільш оптимальних способів їх пом'якшення або вирішення.

Література:

1. Цимбал Т. В. Буттєвісне укорінення людини / Т. В. Цимбал. – Київ : НПУ імені М. Драгоманова, 2005. – 219 с.
2. Вейль Сімона. Укорінення. Лист до клірика / Сімона Вейль ; [пер. з фр.]. – К. : «Д.Л.», 1998. – 298 с.
3. Маховская О. Соблазн эмиграции, или Женщинам, отлетающим в Париж / О. Маховская. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 144 с.
4. <http://www.iom.org.ua>

Tetiana Tsymbal

GENDER ASPECTS OF INTERNAL MIGRATION IN TERMS OF UKRAINIAN HYBRID WAR

In the article considered the problem of internal migration in terms of hybrid warfare in modern Ukraine. Proved that the feminization of migration in the world in general and in our country, in particular, is a major social and cultural problem that has objective and subjective reasons. The main factor in the generation and implementation of migration potential recognized is the loss of human been rootedness, due to certain reasons, the main of which is war. It determines the vectors relocation of internal migrants and motivation of choice of a settlement, selected according to both personal factors and objective reasons (changing locations of businesses, educational institution, etc.). Quantitative and gender dimensions of internal migration in modern Ukraine are analyzed. It emphasized features of gender composition of internally displaced persons from the occupied territories temporarily Crimea and eastern Ukraine in comparison with international practice, which indicates equal shares of men and women in this category of the population. Identify causes of feminization of internal migration in Ukraine, notably as psychologically existential and utilitarian. It is noted that in terms of military operations in the country, the objective reasons for the relocation (i.e. – the preservation of life and health) are primary and subjective factors of secondary importance and used only in the context of value aspect. Served copyright understanding the causes of problematic rootedness of internally displaced persons at the new location, nature and ways of solving the complex problems caused by internal migration, and it emphasizes the extreme complexity and multidimensionality of the problems outlined.

Key words: *internal migration, gender, feminization, been rootedness of person.*